

Sammlaren

Tidskrift för

svensk litteraturvetenskaplig forskning

Årgång 130 2009

I distribution:

Swedish Science Press

Svenska Litteratursällskapet

REDAKTIONSKOMMITTÉ:

Göteborg: Stina Hansson, Lisbeth Larsson

Lund: Erik Hedling, Eva Hættner Aurelius, Per Rydén

Stockholm: Anders Cullhed, Anders Olsson, Boel Westin

Uppsala: Bengt Landgren, Torsten Pettersson, Johan Svedjedal

Redaktörer: Otto Fischer (uppsatser) och Petra Söderlund (recensioner)

Inlagans typografi: Anders Svedin

Utgiven med stöd av

Vetenskapsrådet

Bidrag till *Samlaren* insändes till Litteraturvetenskapliga institutionen, Box 632, 751 26 Uppsala, samt även digitalt i ordbehandlingsprogrammet Word till Otto.Fischer@littvet.uu.se. Sista inlämningsdatum för uppsatser till nästa årgång av *Samlaren* är 1 juni 2010 och för recensioner 1 september 2010.

Uppsatsförfattarna erhåller digitalt underlag för särtryck, i form av en pdf-fil.

Svenska Litteratursällskapet tackar de personer som under det senaste året ställt sig till förfogande som bedömare av inkomna manuskript.

Svenska Litteratursällskapet PG: 5367–8.

Svenska Litteratursällskapets hemsida kan nås via adressen www.littvet.uu.se.

ISBN 978-91-87666-27-8

ISSN 0348-6133

Printed in Sweden by
Elanders Gotab, Stockholm 2010

Fria själar driver en tes och slår fast att mänskligt oberoende inte finns. Kroppen är ofri och kan således inte hårbärga en fri själ: ”en själ kan inte vara fri i en kropp som är bunden” (s. 258). Nina Björk arbetar konsekvent med negationer och med ironi. Borde då inte titeln istället ha varit *Ofria själar*?

Bibi Jonsson

Axel Lindén, *Förnimmelser. En fenomenologisk analys af Herman Bangs författarskap*. ellerströms. Lund 2009.

Man kan danne sig et overblik over Axel Lindéns afhandling ved at stille de tre metodiske grundspørgsmål: *Hvad, hvordan og hvorfor*.

Hvad er altså materialet? Afhandlingen har sit hovedmateriale i den danske impressionistiske/realistiske forfatter Herman Bangs (1857–1912) mest kendte romaner og enkelte noveller, men også i Maurice Merleau-Pontys (1908–1961) fænomenologiske skrifter. Og hensigten er ved hjælp af Merleau-Ponty at udpege fornemmelser, tvetydigheder og ubestemtheder i Bangs tekster.

Man kan derpå spørge til, hvordan materialet overordnet er analyseret? Afhandlingen ønsker at være ikke-konventionel i forhold til den etablerede forskning. Den vil skabe en ny tilgang hinsides tolkning og litteraturhistorisk placering. I en indledning om hensigten med at søge fornemmelser, tvetydigheder og ubestemtheder, eksemplificeret ved en mønsternovelle ”Chopin”, sættes denne søgen, som analysemåden går ud på, i forbindelse med fænomenologien. Der spørges i hvert teksteksempel efter en række genkommende forhold: Synsfornemmelser, duftfornemmelser, hud/berøringsfornemmelser, hørefornemmelser og andre sansninger. Det gøres der, idet litteratur og fornemmelser sidestilles. Fornemmelserne opregnes derpå i deres forskellige art og forklares i forhold til det værk, de optræder i uden dog at blive sammenfattet til egentlige tolkende påstande om dette værk end-sige Bangs hele forfatterskab. Analysernes egentlige mål er at påpege tvetydigheder undervejs i teksternes fremfærd, ja man kan sige at ”tvetydighed” som ord går igen på hver side af afhandlingen, og at den selv har påvisningen af dette forhold som succeskriterium for analyserne.

Endelig kan man i sådan overordnet tilgang spørge til afhandlingens ’ideologi’ ved at søge svar på, hvorfor materialet er analyseret på denne vis?

Afhandlingens fjende nummer 1 er den normale tolkende fremfærd over for litteratur. En sådan fremfærd kaldes ”terapeutisk”, og op imod denne sætter afhandlingen en anden lyttende fremgangsmåde i læsningen af litteratur. Det store mål for afhandlingen er således at stemme litteraturlæsningen om til en sådan lyttende væremåde inden for tekstens eget univers, og den ønsker i forlængelse heraf at bekæmpe entydig tolkning og læsning, som ikke åbner mulighed for andre sammenhænge og betydninger. Der skal ikke forklares, tolkes eller bestemmes, tværtimod skal ubestemtheder i vid forstand opsøges, fordi der, som det siges med Merleau-Ponty, ”her-sker et ubestemtheds-princip i den menneskelige tilværelse”. Hensigten er via Bangs forfatterskab at åbne for denne nye læsemåde, men det er tydeligt, at andre forfatterskaber kunne være valgt, da hoved-målet mere end Bangs forfatterskab er, at præcisere fænomenologisk tekst-læsning som den lyttende fremfærd, og at stille den op mod andre fænomenologiske analysemåder, som dog ikke gennemgås.

Der er tydeligvis forskellige fænomenologiske traditioner i Sverige og i Danmark. I Sverige forbindes man sig gerne med den såkaldte ’Geneve-skole’s’ temalæsning (Richard, Starobinski m.fl.), medens man i Danmark tager udgangspunkt i Roman Ingardens (*Das litterarische Kunstwerk*, 1931) noget mere tekstanalytiske fremfærd. Min stillingtagen til afhandlingen vil i det følgende basere sig på denne modsætning, men jeg vil straks skynde mig at sige, at ’stemninger og fornemmelser’ er et meget interessant felt også for fænomenologien som filosofi, idet de befinder sig på overgangen mellem før-sproglighed og sprogligt artikuleret udtryk. Axel Lindéns afhandling er derfor uhyre interessant ved at vove sig ud i dette felts litterære udtryk specielt i Herman Bangs skrivemåde.

Påvisningen af syns-, høre- og berøringsfornemmelser er afhandlingen igennem ganske pålidelige og viser, dog uden at sige det eksplicit, at Herman Bang har haft en intention om at beskrive det menneskelige gennem sådanne bestræbelser. Bogen åbner for et ikke ukendt, men dog lidt betrådt, område i Bangs impressionisme, som han selv formulerede som ”den i Handlen omsatte Tanke” (”Impressionisme. En Replik”. *Tilskueren* Kbh. 1890). Ligeledes er det fint, at forsøge at anvende Merleau-Pontys kropstænkning på litteratur, skønt den i sit udspring med henblik på kunst var mere orienteret mod maleriet end mod ordkunstværket. Længst ude fører Axel Lindén denne anvendelse af kropstænkningen videre som

et opgør med den udbredte symbol læsning, som forsøger at oversætte det beskrevne til et eller anden form for latent anderledes udsagn (psykoanalyse/ marxisme m.m.). Hans lyttende metode over for det beskrevne i en forfatters værk vil i stedet forsøge at fange tekstens ”evokative” kraft dvs. dens kraft til at påvirke en læser hen over mere end et århundrede fx. 1880–2009. En sådan kraft virker baggrundlyden med i romanen *Stuk*, ud af hvis behandling jeg henter følgende lille fine analyse af trykpressen i avishuset:

I *Stuk* finns en särskild kategori av ljud som ligger som en mer eller mindre tydlig bakgrund och vars innebörd står klar efterhand eller först i ljuset av hela berättelsen. En del av innebörden står aldrig helt klar. [...] [Lyden af trykpressen kan betyde stress for journalisterne, den kan være behagelig, da den betyder arbejdets ophør, eller den kan være nedbrydende som et arbejdspres] Tryckpressen är i hörselsförmåelserna tvetydig – såväl en välsignelse som en plåga./ Videre skall ljudet av tryckpressen ställas i relation till andra ljud i romanen vilka framträder på liknande sätt – som något på avstånd mullrande utan en omedelbart tydlig innebörd. Det vil säga att innebörden visserligen är klar såtillvida att ljuden tillhör en tryckpress, men det är oklart – eller obestämt – vad det har för innebörd i (ock kanske rentav inverkan på) Herlufs liv och berättelsens helhet. Ljudet av tryckpressen och andra liknande ljud utgör alltså ett slags ledmotiv som i bakgrund anger en stämning vars betydelse är genom-gripande utan att vara entydigt klar (s. 124).

Måske har den tidligere forskning for hurtigt afgjort trykpressens som en slags symbol på en økonomisk driftsmaskine, og man ser i dette eksempel, hvor detaljeret Lindén, her som andre steder, ved sin koncentration om lyden og andre fornemmelser får frilagt de forskellige sammenflettede betydningmuligheder ved at fokusere på ubestemtheden. Det er en langsom læsemåde, som yder de danske citater [som her ikke er citerede] næsten optimal opmærksomhed. Lindén analyserer flot, om end han ikke har en udpræget sans for Herman Bangs humor. Alligevel får han vist, hvor detaljeret og ikke-symbolisk, der kan læses på enkeltsteder, og hvor overordnet og næsten forkert den litteraturhistoriske læsemåde og tolkning kan være, selv om fænomenologer med rette beskyldes for at være noget ’lange i spytet’ eller, med et pænere sprog, temmelig omstændelige. Det er analyser som denne, der er afhandlingens virkelige kerne, skønt de ikke

siger noget afgørende nyt om Bangs forfatterskab og heller ikke ønsker det. De er tilfredse med at konstatere tvetydigheden.

Som man kan forstå sympatiserer jeg med hans opgør med den symbolske læsning, men vil dog fastholde, at også den symbolske tilbøjelighed hører med til den menneskelige bevidstheds måde at fungere på. Snarere end Lindéns frontale angreb på tolkning og tekstfremmed forståelse vil jeg plædere for en balanceret opfattelse af konkretion og symbol og har dertil formuleret mig et motto, som lyder: ’I en tekst må en nævnt hare have lov at løbe et stykke tid, før den bliver gjort til et symbol’.

Det er tydeligt, at Lindén ser litteratur som en særlig privilegeret fremstillingsform, men at gå så langt som at sige, at litteratur og fornemmelser er to sider af samme sag (s. 26), er temmelig vovet, da fornemmelser genkaldt ved læsning ikke har den samme styrke som konkrete fornemmelser. Litterære udtryk indeholder altid en modifikation, dvs. genskabelsens sproglige afstand. En sådan opmærksomhed på værkets ’skabthed’ yder Lindén sjældent. Sproget i det litterære værk er for ham en ikke-problematisk kanal for fornemmelses-overføring. Dette hænger igen sammen med, at han ikke søger hjælp i den fænomenologiske filosofi til en afklaring af fornemmelses-begrebet, men blot synes at have fænomenologien som et slags navneskjold for sin hævde af overensstemmelsen mellem den beskrevne fornemmelse i værket og læserens egne ligedannede oplevelser. Selve det grundliggende opgørs-synspunkt, at tolkning bør undgås, og at man i stedet bør fremlægge fænomenets forekomst, gør Lindéns bog meget katalogagtig. Vi får redegjort for syns-, høre- og berørings-fornemmelser i værk efter værk af Herman Bang, men vi får sjældent konkluderet på afsnittene om de enkelte værker så som *Haabløse Slægter* (1880), ”Ved Vejen” (1886), *Stuk* (1887), *Mikaël* (1904). Alt dette har Lindén gemt til det afsluttende kapitel ”Reflektioner”, hvor noget af det konkluderende findes, men bestemt ikke alt, da sporet i disse refleksioner drejes væk fra Merleau Ponty henimod Gilles Deleuze, der i Lindéns udgave vil hævde, at Bangs værk er noget, der sker for os læsere, en effekt på os, der [min tilføjelse] næsten kan sammenlignes med den fantastiske fortællings gys [sv. rysa], henover den mellemtilgende tid og historie (1880–2009) dvs. tekstens evokative kraft.

Gennem hele bogen har Lindén mindst en gang pr. side talt om tvetydighed oftest i en treklang som denne ”fornemmelse, ubestämthed og tvetydighet”.

De synes således at være næsten synonyme og dreje sig om verdens fundamentale ubestemthed, at vi aldrig kan vide sikkert, hvad dette eller hint udsagn virkelig betyder. At der altså med Merleau Pontys ord rummes et ubestemthedsprincip i verden. Her er Lindén helt moderne og samtidig og formulerer sig i nærheden af dekonstruktionens ordvalg. For tvetydighed (s. 30) er ikke bare det, at to næsten modsatrettede synspunkter eksisterer samtidig, men også at de er sammenflettede. Fænomener skal ikke forklares eller tydes, men derimod erfares i deres tvetydighed og ubestemthed. Verden skal ikke klargøres men fornemmes i sin uoverskuelighed. Hertil må jeg sige, at en sådan æstetisk nydelse af tvetydigheder forudsætter en overordentlig stor mængde entydighed, og at jeg bestemt ikke finder alle Lindéns eksempler på tvetydigheder lige tvetydige. Der går kort sagt mode i hans anvendelse af 'tvetydighed', der skal understøtte den lyttende læsning (dvs. intet at vide sikkert). Og når denne lyttende læsning kaldes fænomenologi, og det samtidig hævdes om fænomenologien, at den er anti-teoretisk (s. 21) og andre bestemmelser af fænomenologien undgås, ja, da bliver jeg virkelig bange for, at afhandlingen sådan set hverken handler om Herman Bang eller fænomenologien. Snarere er begge navne i titlen skalkeskjul for et oprør mod en litteraturhistorisk læsning overhovedet, der i stedet vil påpege litteraturens umiddelbare oplevelige virkelighed hen over alle tiders forskelle. Er verden virkelig ikke hvad jeg tænker, men kun hvad jeg oplever som perciperende? (s. 22) Vil fænomenologien kun tage os tilbage til umiddelbarheden? Hvorfor skelnede Husserl da mellem noesis og noema?

Som sagt skinner mit mere analytiske fænomenologiske standpunkt igennem i min bedømmelse af Lindéns doktor-afhandling. Jeg værdsætter den først og fremmest for dens påpegning og katalogagtige opregning af fornemmelses-verdenen i Herman Bangs forfatterskab og mindre for dens bidrag til den litterære fænomenologi. Hvor langt den kommer med sit oprør mod den litteraturhistoriske symbolske og terapeutiske læsning er desuden et stort spørgsmål. Der skal stor vejledning og skjult tolkning til, før nutidige læsere ser kroppen i fortidige tekster. Derfor føles bogen ekstra lang, længere end sit faktiske sideantal. Under Lindéns vejledning lærer vi at høre, se og berøre kroppene i Herman Bangs værker, og det skal han have tak for fra Danmark og dansk Herman Bang-forskning, som han i øvrigt kun strejfer og sjældent går i diskussion med.

Lindéns videre forskning må gå i retning af at opstille et metodisk register, gerne som en række spørgsmål, der, med støtte i en noget mere reflekteret fænomenologi, kan bringe læsere til hurtigt at finde de fornemmelser, ubestemtheder og tvetydigheder, som han, efter tydeligvis mange (men hvor mange hemmeligholdes) læsninger af Bangs tekster, finder så påstået uskyldigt frem til. Lindén må meget gerne udarbejde en metode til beskrivelsen af fornemmelser i litterære værker og især gerne angive, hvordan man fra fornemmelserne kommer til en hel tolkning af værket!

Bo Hakon Jørgensen

Hanif Sabzevari, *Varför tiger du? Expositionen i sju enaktare av August Strindberg* (Acta Universitatis Upsaliensis, Skrifter utgivna av Litteraturvetenskapliga institutionen vid Uppsala universitet, 43). Uppsala 2008.

Vi ska vara tacksamma mot Hanif Sabzevari för att han i sin avhandling *Varför tiger du? Expositionen i sju enaktare av August Strindberg* lyft fram dessa ofta förbisedda och nedvärderade enaktare och ut-satt dem för så djuplodande och infallsrika analyser och samtidigt visat på deras obestridliga kvaliteter. Det handlar således om *Den starkare, Paria* och *Samum* (skrivna 1888–89), om *Debet och kredit, Första varningen, Inför döden* och *Moderskärlek* (från 1892), vilka ingår i del 33 av Strindbergs *Samlade Verk (SV)* tillsammans med *Bandet* och *Leka med elden* (även de från 1892).

Inledningsvis slår Sabzevari fast att i nästan all dramatik förses vi med "exposition eller expository information om dramats dåtid, nutid och framtid" (s. 15) och därmed lanserar han ett nytt ord på svenska, nämligen: *expositorisk*. Studien sägs här-röra från ett "strukturellt intresse", "hur system av tecken eller symboler får betydelse genom att de sätts i relation till andra tecken på olika lingvistisk-semiotiska nivåer" (s. 18).

I kapitlet "Dramatexten, dess semiotik och kommunikativitet" görs ett försök att definiera vad ett drama, vad en dramatekst är, dramat som fenomen. Här finns en rad påståenden, som kan verka självklara men som inte behöver vara det, t.ex. att dramatexten "oftast är tänkt som underlag till en scenisk framställning". Författaren citerar bl.a. Gunnar Brandell (1971) som skiljer mellan "dramat som text" och "dramat som föreställning", att dramatik-